

סיכום השתלמות כלנית בגן-הבוטני בגבעת רם

9.7.2015

אורי פרגמן-ספיר - הגן הבוטני האוניברסיטאי, גבעת-רם, ירושלים ofragman@013.net

תקציר: הסיור התמקד במוצא צמחי תרבות בהקשר גנני-יערני ונערך בשלושה מוקדים: גינות האוניברסיטה העברית בגבעת רם, ביער עצי מחט נטוע בגבעת רם ובמשתלות הגן הבוטני בגבעת רם. בכנס הסיכום הוצגה מצגת העוסקת בקרובי צמחי הבר של צמחי התרבות בישראל.
למאמרים על קרובי צמחי הבר של צמחי התרבות בישראל

תחנה ראשונה - גינות גבעת רם באוניברסיטה

גינות קמפוס ספרא של האוניברסיטה בגבעת רם הן מהמרשימות בארץ. היועץ לתכנון ובחירת המינים בגנים אלו הוא ד"ר יצחק בירן מהפקולטה לחקלאות (בגמלאות). את נופי הצומח הגנניים ניתן לחלק בגינות אלו ובכל גינה לשתי שכבות :

1. עצים ושיחים שהם שלד הגן
2. בני שיח וצמחים עשבוניים רב-שנתיים (הנקראים בשפה הגננית רב-שנתיים perennials).

שלד הגן בגבעת רם, כמו גם ברחבי ירושלים, מורכב בעיקר מעצים ים-תיכוניים, עם תוספות מאזורים צפוניים יותר (צפצפות ועוד). **ברוש מצוי** הוא הראשון מחבורה זו ובולט מאד בשטח, ראינו שני זנים של צמח זה - זן אופקי (בעל ענפים אופקיים "לא מסודרים") שהוא זן הבר הנפוץ בטבע וזן צריפי (בעל מראה מהודק צר וצריפי) שאף הוא נמצא לראשונה בטבע (איטליה), אולם כצורה יוצאת דופן, אם תרצו - מוטציה מיוחדת. זן זה נברר על ידי האדם מהטבע והופץ בתרבות בשל צורתו המיוחדת. **ברוש מצוי** אינו גדל בר בארץ, מחוץ לשטחי יערות בהם הוא נטוע, והופעתו בספר האדום מקורה בטעות. אוכלוסיות הבר של העץ גדלות בדרך כלל בחגורות צומח גבוהות או צפוניות משלנו בירדן, סוריה, לבנון, טורקיה, איי הים התיכון ויוון.

ברוש מצוי. מימין - זן אופקי, משמאל - זן צרפי. צילם: אורי פרגמן-ספיר ©

שלב ראשון בתירבות צמחי בר אם כך הוא סלקציה של צורה מיוחדת בטבע, זו יכולה להיות בעלת צורה מועדפת, צבע מיוחד, פרי טעים וכו'. האדם ברר לו טיפוס מועדף מסוים והרבה אותו בתנאי תרבות מאוחר יותר. הריבוי נעשה מזרעים, אולם יעיל יותר כאשר מבוצע בצורה אל-מינית - (וגטטיבית), שכן אז הצאצאים זהים לצמח האם. בסיוור ראינו שלל צמחים רב-שנתיים קייצים בפריחה נהדרת, פסחנו על צמחים ממוצא

אקזוטי או צפוני והתמקדנו בצמחי האזור.

חוטמית זיפנית בגינות עדיין בשיא פריחה בראשית יולי, כאשר "חברותיה" בטבע סיימו את פריחתן כבר לפני חודש או חודשיים קודם לכך. למדנו לזהות את סימני הסוג **חוטמית**: כמו בכל צמחי משפחת החל מיתיים עמוד העלי המוקף בצינור חלול שממנו יוצאים האבקנים (הצינור החלול נוצר מזירי אבקנים שהתאחו). סימן חשוב לסוג **חוטמית** הוא הגביע העליון בן חמש שיניים ומתחתיו גביעון בן 6 אונות ויותר. סימן זה מבדיל אותו מהסוגים **מעוג** ו**חלמית** (בהם הגביעון בן 3 אונות בלבד) בסמוך ל**חוטמית** ראינו **מעוג ימי**, צמח נוי בארץ, שיח שמוצאו מחופי מערב הים התיכון ולו פרחים ורודים נטויים מטה וגביעון בן 3 אונות מאוחות.

מעוג ימי. צילום: אורי פרגמן-ספיר ©

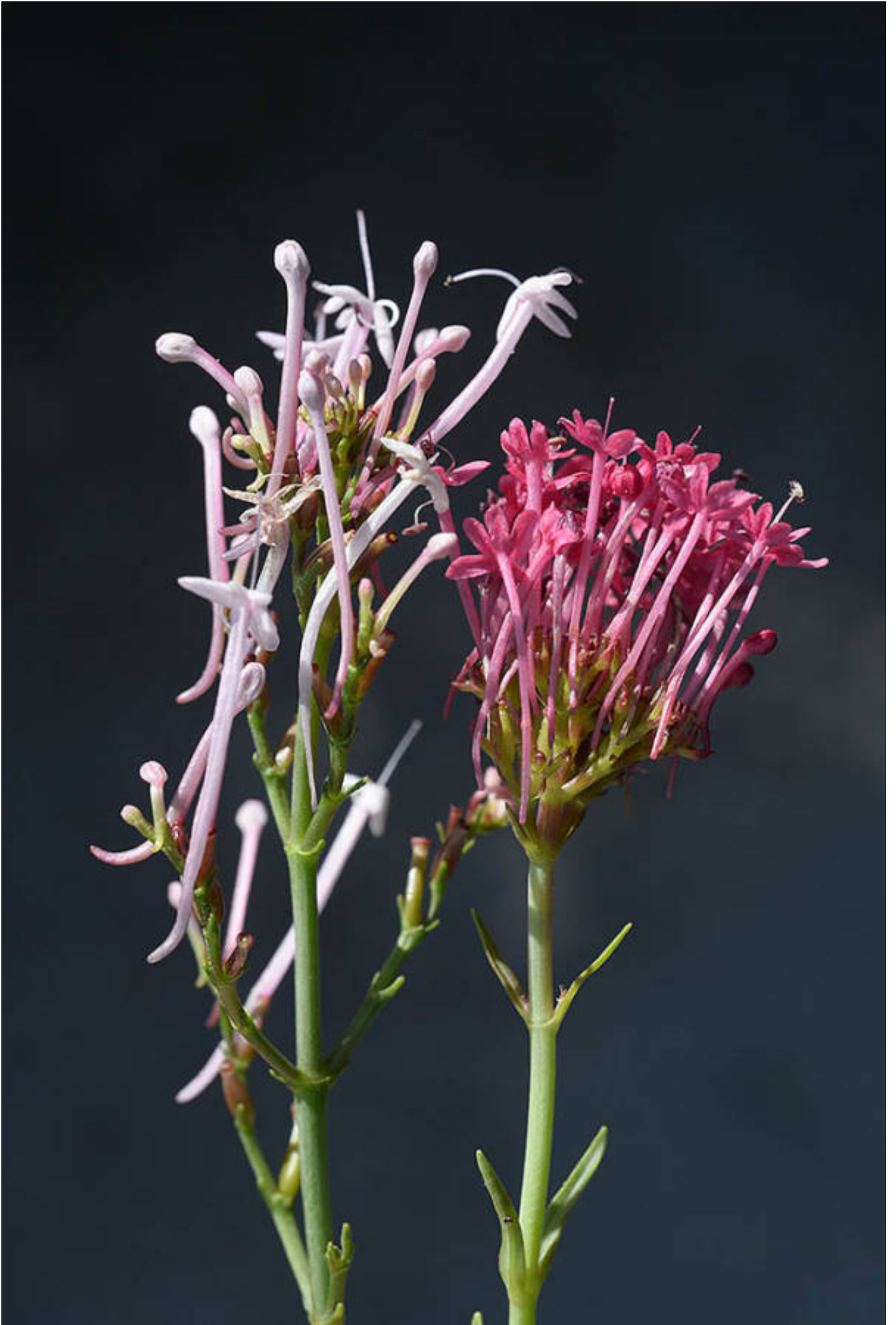
בין שלל הפרחים ראינו גם כמה גיאופיטים קייציים שמוצאם רחוק מישראל, מאזורים בהם יש גשמי קיץ : 1. **אגפנתוס אפריקאי** (מש' נרקיסיים) בתפרחות סוכך גבוהות וכחולות - צמח ירוק עד שמוצאו בדרום אפריקה. 2. **קרינון אסיאתי** (מש' נרקיסיים) בעל פרחים לבנים גדולים ולא רבים, בתפרחת סוכך - צמח ירוק עד שמוצאו בדרום-מזרח אסיה הטרופית. 3. זני **המרוקליס** (מש' קסנתורואיים = עיריתיים) - פרחים גדולים כתומים-

צהובים - צמחים ירוקי עד או נשירי חורף שמוצאם בסין. השתמשנו במונחי נשירות לגיאופיטים במקרים אלה ומקובל כיום להשתמש במונחים אלה לכל הצמחים בין אם הם מעוצים או עשבונים.

עוד צמחי גינה ים-תיכוניים שראינו :

חד-אבקן אדום - צמח רב-שנתי קצר חיים הגדל בעיקר במערב הים התיכון, יש לו תפרחות צפופות, לעיתים קרובות קומפקטיות - ביציות ופרחים קטנים ארגמניים. מין זה הובא לארץ לגינון ואותו אנו רואים גם בגינות גבעת רם. הצמח מפורסם בכך שספיח שנותרו ממנו "ברחו" לצידי דרכים בירושלים ובעוד מקומות. קרובו **חד-אבקן ארוך-פרחים** גדל בר בחרמון ולו תפרחות יותר מבודרות ופרחים ארוכים יותר עם דורבנים ארוכים יותר (ראינו צמח זה יותר מאוחר בערוגות הנדירים בגן הבוטני). חלק מהבוטנאים איחדו שני מינים אלו. אולם בשל ההבדלים הניכרים ביניהם ובתי הגידול השונים שלהם בארץ אנו ממליצים להשאירם כשני מינים שונים.

מללנית ימית ("סלסלי כסף") - צמח נוי עונתי שמוצאו במערב הים התיכון, בו משמשים בדרך כלל לעונה ולאחר סיום גל הפריחה המרשים הראשון מחליפים אותו בעונתיים אחרים. אולם הצמחים בערוגה אותה ראינו הם בני יותר משנה ובסיסם מעוצה, כלומר בטבע זהו בן-שיח קטן.

רוזמרין רפואי - שיח נמוך הנפוץ בעיקר במערב הים התיכון. נפוץ ומוצלח בגינון הישראלי ומשמש בגינון בר קיימא (חסכני במים וחסכני בכוח עבודה). הצמח משמש אף כצמח כיסוי הפותר בעיות של ניכוש עשבים. הוא מסמל בארץ מין זר ומוצלח שלא הפך למין פולש, אולם חווה להב מציינת שרוזמרין "ברח" מגינות חיפה לבתי גידול טבעיים בכרמל ושם מהווה בעיה אמיתית.

תחנה שניה - יער מחטני בגבעת רם

יער זה מורכב מעצי **אורן ירושלים**, כמו גם מברושים (מצוי ואריזוני) ועוד. יער נטוע זה לא מושקה ומדמה תנאים דומים לאלה המתקיימים ביערות קק"ל. כיצד מתקיימים עצים אלה שחלקם גדלים בטבע בקרקעות אחרות (אורן ירושלים ברנדזינה) או באזורים אקלימיים קרירים יותר (ברוש מצוי)? התשובה קשורה בתמיכה בעצים אלה בשלבי החיים הראשונים שלהם. שלב קריטי בחייו של כל צמח הוא שלב הנביטה וההתבססות, בשלבים אלה יש תמיכה בעצי היער הנטוע: ההנבטה מתרחשת במשתלה וההתבססות המרחשת בשטח לאחר הכשרת קרקע וריסוס בנוגדי עשבים. העץ הצעיר מתבסס אם כך ללא תנאי תחרות האופייניים ומקשים על כל צמח אחר בבית גידולו הטבעי ומכאן שהטווח הטבעי אקלימי/גיאוגרפי/גיאולוגי של צמח גדל בתנאי תרבות ללא תחרות בצמחי תרבות רבים, בין אם הם צמחי גינה או צמחי יער.

ביער האורנים ראינו גם צמחיה טבעית האופיינית ומשגשגת במיוחד בקרחות יער, אזורי יער דלילים ושולי היער. צמחי בר מסויימים אף משגשגים ביער (**רקפת מצויה** וריכוזי **סחלבים**). נזכיר **שום ירקרק** שנמצא כאן בהפצת זרעים, **שום ירקרק** במובן הרחב חולק בארץ לכמה מינים, רוב האוכלוסיות משוייכות כיום ל- *Allium galilaeum* (שם מטעה שכן **שום הגליל** בעברית הוא מין אחר המשתייך לקבוצת **שם מזרחי**).

שום ירקרק. צילם: אורי פרגמן-ספיר ©

עוד ראינו ביער נביטה של עצים ושיחים של חורש ים-תיכוני, ביניהם **אשחר רחב-עלים**, **ער אציל**, **אלון מצוי** ועוד. רובם ככולם מינים המופצים על ידי ציפורים הנוחתות על העצים ומשלשלות את הזרעים. נראו גם נבטמי אורנים, אולם בכמות קטנה. מדריך הסיוור הציג תסריט בו יערות אורנים בארץ מזדקנים ומתנוונים (בשל היותו של **אורן ירושלים** עץ קצר חיים) וחדירה של עצי חורש ים-תיכוני לתוכם. שמידע מציין גישה אחרת הטוענת כי אורן ירושלים הוא מין המצליח בתנאים שונים (כולל גיר קשה) ומשתלט על שטחים נרחבים

בארץ ומדכא צומח טבעי.

תחנה שלישית - אזור המשתלה בגן הבוטני האוניברסיטאי - גבעת רם

הגן הבוטני מקיים אוסף הצמחים החיים הגדול בארץ ובמזרח התיכון, יותר מ-6000 מינים וזנים. במסגרת מיזם השימור בגן אנו מתמקדים בצמחים בסכנת הכחדה ובצמחים שהם אבות צמחי תרבות. באזור המשתלה ראינו מינים רבים מקבוצות אלו, נזכיר את: **מלפפון** (קישוא) **משולש**, **פעמונית הדורה** (שניצלה מהכחדה בארץ תודות לריבוי שלה בגן והפכה אף לצמח נוי, ראו [מאמר בכלנית](#)), **כרוב כרתי** (המשתייך לקבוצת מינים כרוב רב-שנתיים כמעט בשרניים האופייניים למצוקים בחופי הים התיכון ומהם תירבתו את כרוב הגינה על זניו - כרוב ירוק, כרוב אדום כרוב ניצנים, קולרבי, כרובית, קייל וברוקולי), **פיקוס בת-שקמה** (צמחים שמקורם בייחורים מהעץ היחידי המוכר כיום בארץ - נחל עתק תחתון), **גומא צפוף-שיבולים** (מעין גדי), **גומא הירקון**, **נימפאה תכולה**, **אזובית רמון** (שהתגלתה כצמח אוהב מים המתייבש בקלות), **גפן היין** (צמחים שגודלו מזרעים שנאספו בשמורת דן, מעניין אם יתברר כי זהו אב הגפן - **גפן היין תת-מין היערות**, המאופיין בענבים קטנים ובהיותו דו-ביתי).

פיקוס בת-שקמה: שתילים מייחורים מהעץ היחידי המוכר בארץ. צילם: אורי פרגמן-ספיר ©

בסיור בחלקת הים התיכון פגשנו את העצים הטיפוסיים לחבל הים-תיכוני, רובם משמשים גם

בגינות. התעכבנו ליד **הרדוף הנחלים** בשיא פריחה, מפתיעה העובדה כי ההרדוף הנפוץ בטבע במעונות לחים גדל במגוון תנאים בתרבות ואף נחשב לצמח חסכן במים (מי השקיה). בצידו הכבישים הוא נהנה ממי הנוגר הנזרים על הכביש ומרווים את שוליו, אולם לעתים קרובות הוא נשתל ואף משגשג במקומות יבשים יותר. התשובה לתופעה זו קשורה כנראה בקרוביו של ההרדוף ובמיוחד באדנין נפוץ שנחשב לאביו האבולוציוני האדנין הוא צמח של מזרח אפריקה החדשני.

עד הזכרם את אזור התפוצה של **ההרדוף** - אן הים התיכון אולם גם מזרחה של הים התיכון. תופעה זו של מינים זה תוכנית התמיכה בתפוצתם הרבה מזרחה מוכרת גם מהדס מצוי **פיקוס התאנה** ועוד שמדע מזכיר כי זהו ציין עובדות אלו עוד בשנות ה-50 של המאה שעברה, אולם כמו שלמרות זאת מצאם ומרכז התפוצה של מינים אלה הם גם-תיכון מזרחי.

בסיום הסיור ראינו את **האלון הזהוב**, מין חומשים תיכוני אנדמי לקפריסין שקרוביו נחלים בהימלאיה. החלק התחתון של העלה הזהוב בצורת לחלק התחתון העלה זהה לזה של כסופים. מרבית שכסות זאת היא מעין ליד המלטין את איבוד המים דרך הפיגיות

הנמצאות רובן ככולן בצד התחתון של העלה.

אלון זהוב. צילם: אורי פרגמן-ספיר ©

[למאמרים על קרובי צמחי הבר של צמחי התרבות בישראל](#)
[למצגת על קרובי צמחי הבר של צמחי התרבות בישראל](#)

=====

כל הזכויות שמורות ל"כלנית" ©

ציטוט: פרגמן-ספיר א 2015 סיכום השתלמות כלנית בגבעת רם, 9-7-2015, כתב-עת
"כלנית" מספר 2.

<https://www.kalanit.org.il/?p=3710>